

Idan Dershowitz:
The Valediction of Moses: A Proto-Biblical Book

(TÜBINGEN: MOHR SIEBECK, 2021)

Idan Dershowitz izraeli–amerikai tudós 2020 óta a Potsdami Egyetem Zsidó Teológiai Intézetének részeként működő, „Héber Biblia és exegézise” elnevezésű tanszék vezetője. A kinevezését követő évben két figyelemre méltó monográfiát jelentetett meg a tekintélyes Mohr Siebeck kiadó „Ószövetség” kutatási sorozatában. A jeruzsálemi Héber Egyetemen megvédett doktori téziséből írt könyve a bibliai szerkesztéstörténet tárgyi módszereiről (*material redaction*)¹ szól, míg a recenzió tárgyát képező másik kötet, az úgynevezett Shapira-tekercek hitelességével kapcsolatos, a tekercek hamisítvány voltát megállapító, lassan másfél évszázados döntés felülvizsgálatára irányuló tudományos diszkusszió újranityása.

A kérdéses bőrtekerceket Moses Wilhelm Shapira (1830–1884) ismert antikvitáskereskedő 1883. július 10-én ajánlotta fel megvételre a berlini *Königliche Bibliothek*nek, majd a hónap végén a *British Museum*nak, amelynek jeruzsálemi ügynökeként tevékenykedett.² Mindkét intézmény szakértőket rendelt ki a pontos provenienciával nem rendelkező – Shapira tájékoztatása szerint a Holt-tengertől keletre, ‘Ara’ir (a bibliai Aroer városa) és Wadi Mujib (a bibliai Arnon folyó) között egy barlangban, beduinok által megtalált – kéziratok megvizsgálására. Hermann Guthe (1849–1936) két hónappal az általa végzett vizsgálatot követően könyv formájában is közzétett leírásából³ tudjuk, hogy tizenhat fragmentumot vizsgált meg,

¹ Dershowitz, Idan: *The Dismembered Bible. Cutting and Pasting Scripture in Antiquity.* (Forschungen zum Alten Testament 143). Tübingen: Mohr Siebeck, 2021.

² Shapira Kamenyec-Podolszkijban született, ahol tradicionális zsidó tanulmányokat folytatott, majd – Bukarest érintésével, ahol 25 évesen anglikán vallásra tért át – kivándorolt Jeruzsálembe, amelynek keresztény negyedében 1861-ben antikvitásboltot nyitott. 1874-től haláláig a British Museum ügynöke, amely részére számos különleges, autentikus orientális kéziratot adott el (1883. szeptembere után is!), melyek közül különösen a jemeni tóratekercek és a másfélszáz darabos karaita kéziratok említendők.

³ Guthe, Hermann: *Fragmente einer Lederhandschrift enthaltend Mose’s letzte Rede an die Kinder Israel.* Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1883. Guthe publikációja sajnos nem tartalmazza a fragmentumok facsimile másolatát, bár Shapira 1883. augusztus 7-i, Ginsburgnak írt, a tekercek korábbi tudományos vizsgálatáról írt memorandumában említést tett arról, hogy 1883. július végén Lipcsében lefényképezette azokat. A British Museum részére Shapira már csak tizenöt tekercezt adott át, onnan egyetlen olvashatatlant fotófelvétel ismert.

anyaguk bőr, szélességük 7,6 és 9,7 cm hosszúságuk – néhány kisebb fragmentum kivételével – 15 és 90 cm között volt (ezért helyesebb őket tekercs helyett inkább csíknak nevezni), amelyek feltehetően három kéziratból származtak. Az egyik majdnem teljes, a második valamivel hiányosabb volt, míg a harmadikból mindössze egy erősen korrodálódott töredék szerepelt. A bőrcsíkok Mózes Ötödik Könyvének (Deut.) egyfajta, hiányos, néhol kiegészített, sajátos helyesírású verzióját tartalmazták. Az írás azonban nem kvadrátírás, hanem – az 1868-ban, az Arnon-folyótól északra fekvő Dhibanban (bibliai Dibon) felfedezett Méša-sztélén szereplőhöz hasonló, de attól néhány betűvel eltérő – proto-héber ábécé volt. Mind a Karl Lepsius által összehívott német szakértői bizottság, mind Christian David Ginsburg (1831–1914), aki a British Museum megbízásából részletes vizsgálatnak vetette alá a Shapira által letétbe tett tizenöt fragmentumot, brit kollégáival (Archibald Sayce, Adolf Neubauer), illetve Guthével – és az ügybe felkéretlenül beavatkozó francia Charles Simon Clermont-Ganneau-val (1846–1923) – egybehangzóan, korabeli hamisítványnak minősítette a sajtószenzációvá⁴ vált gyűjteményt.

Idan Dershowitz – aki az általa „Mózes Búcsúbeszéde” (*Valediction of Moses*, rövidítve: V) megnevezéssel jelölt szöveg kutatását a Harvard Society of Fellows junior tagjaként (2017–2020) folytatta – könyve bevezetésében (1–33.) a negatív döntést őt fő okra vezette vissza. 1883-ban a szakértők nem ismerhették a holt-tengeri tekercsüket, ezért a beduinok által a Holt-tenger közelében talált több ezer éves, vászonba csomagolt, aszfalttal bevont, nem feltekert, hanem hajtogatott bőrkéziratokról szóló történetet furcsának és hihetetlennek tartották. Shapira értékesítette azokat a paleo-héber feliratokat tartalmazó, hamisított, többnyire erotikus tárgyú moabita kerámiákat a berlini Vorderasiatisches Museumnak, melyekről 1873-ban Clermont-Ganneau bizonyította be, hogy egy bizonyos Salim al-Khouri műhelyében készült kortárs hamisítványok. Clermont-Ganneau – az 1883-as vizsgálat során konkrétan nem igazolódott – feltételezése szerint a Shapira-csíkok jemeni tóratekercsek margójából levágott darabok voltak.⁵ A szöveg nyelvi furcsaságait korabeli kelet-európai askenázi héber nyelvhasználatra vezették vissza. A fragmentumok paleográfiája pedig nem egyezett az akkor ismert feliratokéval (Méša-sztélé, Siloám felirat, pénzérmék).

A holt-tengeri tekercsek felfedezése gyökeresen kiüresítette ezeket az érveket,

⁴ Shapira a háromezer évesnek tartott tekercsüket egymillió fontos áron ajánlotta megvételre. Kettőt közülük a British Museum nyilvános kiállításán mutatták be, amelyet a miniszterelnök, William Ewart Gladstone (1809–1898) is szükségesnek tartott személyesen megtekinteni. Az angol napilapok szenzációs szalagcímekkel, folytatásban közölték Ginsburg kvadrátbetűs átírását és fordítását, majd Clermont-Ganneau negatív álláspontját, Ginsburg és tudóstársai verdiktjét, végül – a kor antiszemita hangulatát tükröző módon – a további fejleményeket, beleértve Shapira 1894. március 9-i öngyilkosságát is.

⁵ Chanan Tigay ugyanakkor kimutatta, hogy a jemeni Tóra-tekercsek széles margójának levágása és hasznosítása nem zárható teljesen ki Shapira környezetében. Uő.: *The Lost Book of Moses: The Hunt for the World's Oldest Bible*. New York: Ecco, 2016, 313–319.

így már Menahem Mansoor (1958), majd a – paleo-héber *Deuteronomium*-fragmentumok lelőhelyeként is ismert – qumráni 4. számú barlang exegetikai szövegeinek szerkesztője, John Marco Allegro (1965) is a Shapira-tekercek hitelességének felülvizsgálatát tartotta indokoltnak. Dershowitz éppen erre – a XX. századi kortárs tudomány által ismételen elvetett – felülvizsgálatra vállalkozott.

Dershowitz könyvének második fejezetében (34–40.) a Shapira által összegyűjtött héber kéziratoknak a berlini Staatsbibliothek gyűjteményében őrzött autográf listájában (Ms. or. fol. 1342.) általa azonosított háromoldalas dokumentumot ismerteti és értékeli, amelyet könyve megjelenésével párhuzamosan, önálló tanulmányként is publikált.⁶ A dokumentum (melynek fénymásolatát a könyv 35–37. oldalán közli) Shapira saját kezű, általa több helyen korrigált kvadrátbetűs átírását tartalmazza a tekercek néhány részéből, ami Dershowitz szerint azt támasztja alá, hogy Shapira meg volt győződve a kéziratok hitelességéről, és hogy nem ismerte a tartalmukat (39.).

A harmadik fejezet (41–71.) tartalmazza – a Dershowitz szerint elsősorban a deuteronomiumi törvénykönyv (Deut. 12–26 fejezet) és a P-réteg hiányával jellemezhető – V általános filológiai analízisét. A negyedik fejezet (72–93.) a V két olyan szövegrészének a Héber Biblia többi könyvével való szövegösszefüggéseit vizsgálja, amelyek a sztenderd deuteronomiumi szöveghez képest bővebbek (Tízparancsolat és az Ebál-Gerizim hegyi rítus). Dershowitz mind a két sztenderd Tízparancsolat-verziót (Ex. 20:1–17; Deut. 5:6–21), mind a hagyományosan *dekalógikus intertextusok*ként azonosított szövegeket a V Tízparancsolat-verziójára (142–145; 159–160; 169–170.) vezeti vissza, amelyben Isten végig egyes szám első személyben beszél, az egyes parancsolatokat az „Én vagyok *Elohim*, a te istened” fordulat zárja, és a sztenderd Tízparancsolat kiegészül azzal, hogy „Ne gyűlöld testvéredet szívedben!” (Lev. 19:17). Az ötödik fejezet (94–95.) az első négy alapján összegzi Dershowitz azon állítását alátámasztó irodalomkritikai érveket, melyek szerint a V hiteles, az Első Templom időszakában keletkezett proto-deuteronomiumi szöveg, amelyet a Héber Biblia szerzői ismertek, és széles körben figyelembe vettek (94.).

A hatodik fejezet (96–130.) a Mózes Búcsúbeszéde nyelvi profiljáról szóló, Na’ama Pat-El professzorral (University of Texas) közösen megírt, az 5. fejezetben írt filológiai konklúziót alátámasztó részletes exkurzus. Ezt követi az ókori szöveg kommentált kritikai kiadása (131–155.), angol fordítása (156–166.) és a paleo-héber szöveg rekonstrukciója (167–174.). A kötetet részletes, naprakész bibliográfia (175–184.) továbbá forrás-, tárgy- és névmutató (185–203.) zárja.

A könyv a téma nagyon gondos feldolgozása és megírása, színvonalas, tudományos és vitaindító munka. Sajnos ez a vita az ilyen esetekben megszokott, mai

⁶ Dershowitz, Idan: The Valediction of Moses: New Evidence on the Shapira Deuteronomy Fragments = Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft, 133/1 (2021), 1–22. DOI: 10.1515/zaw-2021-0001.

sztenderd empirikus vizsgálatokkal⁷ nem dönthető el, mivel a Shapira-tekerceseknek nyoma veszett az utolsó ismert tulajdonosuk, Philip Brooks Mason (1842–1903) halálát követően.

Dershowitz legfőbb tudományos teljesítménye, hogy – a korabeli sajtóban közölt illusztrációkra, Ginsburg, Guthe, illetve az általa felfedezett és közzétett Shapira-féle átírásokra támaszkodva – elkészítette a további tudományos diszkusszió céljára széles körben elfogadott kritikai kiadást, és Na'ama Pat-El segítségével kiemelte a szöveg számos szövegbeli és nyelvi sajátosságát.

A könyv megjelenése óta elindult vita – ahogy arra Koert van Bekkum – rámutatott, alapvetően metodológiai kérdések körül forog.⁸ Dershowitz szövegkritikai érvelését többen vitatják, különösen problematikus a masszoréta Deut. szöveg V-ből való levezetése, amelynek konkrét helyek (például a V, illetve az Ex. és Deut. Tízparancsolat) kritikai összehasonlítása ellentmond.⁹ A Qumránban talált paleo-héber írással írt *Deuteronomium*-szövegek (4QpaleoDeut^s = 4Q46, i.e. 250–200 és a 4QpaleoDeut^t = 4Q45, i.e. 75–50) tartalmazzák a deuteronomikus szöveget.¹⁰ A V paleográfiája ugyancsak erősen vitatott, a szöveg nyelvészeti elemzése pedig megerősíteni látszik az 1883-as tudományos diskurzus során kialakult konszenzusos véleményt.¹¹ Természetesen a szöveg a judaizmus fejlődéstörténete kutatásában ettől függetlenül is tanulmányozásra érdemes, amely ebben a gazdagon illusztrált monográfiában a kiadó jóvoltából *open access* is elérhető.

Barta Péter József

⁷ A bőrtekerces C14-vizsgálata, a tinta nagy pontosságú kémiai elemzése, az írás mikroszkópos elemzése, annak morfológiájára, a betűk állására és a *ductusra* (a betűt alkotó vonások száma, a vonások iránya és sorrendje) kiterjedően; a tinta feletti felületen lévő patina elemzése a benne és alatta lévő modern szennyeződések szempontjából; a tinta-bőr interakció vizsgálata stb. Rollston, Christopher A.: *Deja Vu all over Again: The Antiquities Market, the Shapira Strips, Menahem Mansoor, and Idan Dershowitz* = *Rollston Epigraphy: Ancient Inscriptions from the Levantine World*, rollstonepigraphy.com/?p=896. (2024.03.30.)

⁸ van Bekkum, Koert: *Moses Wilhelm Shapira's 'Deuteronomy' between Epigraphy and Literary Criticism* = Hoffmeier, James K. et al. (szerk.): „Now These Records are Ancient.” *Studies in Ancient Near Eastern and Biblical History, Language and Culture in Honor of K. Lawson Younger, Jr. (Ägypten und des Alten Testament, 114)* Münster: Zaphon, 2022, 53–59.

⁹ Meir bar-Ilan szerint az Ebál-Gerizim hegyi rítus hosszabb verziója ugyancsak a masszoréta szövegből származtatható a rabbinikus szövegekben említett áldás-átok tükrözés szokásával (m. *Sot* 7:5; b. *Sot* 37b; p. *Sot* 7:4, 21c; palesztinai Targumok a Deut. 27-ről).

¹⁰ Feldman, Ariel: *Deuteronomy in the Texts from the Judean Desert* = Don C. Benjamin (ed.), *The Oxford Handbook of Deuteronomy*. Oxford Academic, 2020. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780190273552.013.22

¹¹ Richelle, Matthieu: *The Shapira Strips in Light of Paleography: Six Impossible Things Before Breakfast* = *Semítica* 63 (2021): 243–294; Suchard, Benjamin: *A Valediction to Moses W. Shapira's Deuteronomy Document* = *Bibliotheca Orientalis*, 2021, Vol. 78, No. 3–4, 364–387. DOI: 10.2143/BIOR.78.3.3289918